

КОНЦЕПТ МЕНШОВАРТІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ ТА МОВНІЙ СВІДОМОСТІ

У статті розглянуто вербалізацію концепту МЕНШОВАРТІСТЬ у мовній свідомості українців. Проаналізовано номінативне поле зазначеного концепту, створено метафоричну модель, побудовано фреймову структуру концепту за результатами асоціативного експерименту.

Ключові слова: *концепт, мовна свідомість, лінгвокультура, меншовартість, фреймова структура, метафорична модель.*

Вивчення мовної свідомості (індивідуальної, колективної, етнічної), у тому числі її реконструкція на різних часових зрізах і в діяхронії, залишається надзвичайно актуальним завданням сучасної лінгвістики, про що свідчать, зокрема, праці українських мовознавців І. Голубовської, О. Горошко, С. Єрмоленко, Л. Іванової, Т. Радзівської, О. Снитко, Г. Яворської, Т. Ященко, Л. Гнатюк, російських лінгвістів Н. Арутюнової, Т. Вендіної, В. Живова, В. Карасика, В. Красних, С. Нікітіної, І. Привалової, Ю. Степанова, Є. Тарасова, В. Топорова, Н. Уфимцевої, Б. Успенського та ін. Мовну свідомість у різних аспектах активно досліджують упродовж останніх десятиліть німецькі та австрійські науковці.

Актуальність роботи пов'язана з тим, що нині відбувається формування ідентичності та самосвідомості українського народу. У цьому сенсі важливим є дослідження сучасних лінгвокультурних концептів, бо вони відіграють значну роль у формуванні уявлень про себе як народ, та про інші етнічні спільноти, й можуть стати засобом маніпулювання суспільною свідомістю. Тому на цю характеристику українського автостереотипу треба звернути пильну увагу.

Ми вважаємо, що концепт МЕНШОВАРТІСТЬ є складовою етнічного стереотипу українців, нашої лінгвокультури, тому суто лінгвістична проблема дослідження полягає у визначенні конотацій лексеми *меншовартість* та сприйнятті змісту цього поняття сучасними українцями.

Мета дослідження полягає у визначенні лінгвоаксіологічних та лінгвокультурних ознак концептуального простору меншовартості у мовній свідомості сучасних українців.

Новизна роботи зумовлена тим, що вперше експериментальними методами досліджувався концепт МЕНШОВАРТІСТЬ в українській лінгвокультурі та мовній свідомості.

Процес формування та видозміни концептів у свідомості представників будь-якого національно-культурного соціуму є тривалим і проходить певні стадії розвитку як у окремого індивіда, так і у цілого соціуму. Чинниками, що впливають на зміст і засоби його вербалізації, виступають соціально-економічні умови, історичні події, наявні в певну епоху естетичні та матеріальні вподобання тощо. З'ясування сутності концептів, на основі яких формуються образи народу, є необхідним для його адекватного сприйняття в іншому мовному та культурному середовищі.

Мовне середовище індивіда або ж групи людей великою мірою пов'язане з **«мовною свідомістю»** – «механізмом індивідуальної свідомості, що керує мовленнєвою діяльністю, формує, зберігає й перетворює мовні знаки, правила їхньої сполучуваності, вживання, погляди й установки на мову та її елементи» [6, 716]. Без мовної свідомості важко пояснити факти мовної поведінки окремих осіб інаціональних спільнот, з'ясувати зовнішні причини багатьох мовних змін.

Визнання тісного взаємозв'язку мови з культурою активізувало комплексне вивчення феноменів ментальності, культури і мови з використанням єдиної системи інструментальних категорій. Певною віхою в розробці даного напрямку лінгвістики стала поява нової дисципліни – **лінгвокультурології**, а ознакою підвищеного інтересу до лінгвокультурних концептів – поява величезної кількості наукових досліджень [3; 4; 7; 9 та ін.].

Зазначимо, що **лінгвокультура** – це втілена і закріплена в знаках живої мови культура, що проявляється в мовних процесах. В деякому розумінні лінгвокультура зближується з мовною картиною світу, проте ці феномени онтологічно різні.

Кожен народ є представником своєї власної лінгвокультури, яка формувалась шляхом набутого культурно-історичного досвіду усієї національної спільноти. Основи лінгвокультурологічних досліджень закладені в працях В. фон Гумбольдта, Л. Вайсгербера, Е. Сепіра, Б. Уорфа, М. Коула та інших. Стрижневим терміном понятійного апарату лінгвокультурології є лінгвокультурний концепт – «умовна ментальна одиниця, спрямована на комплексне вивчення мови, свідомості та культури» [1, 76].

Одним зі способів об'єктивації концепту у мові прийнято вважати їх **номінацію**. Аби дослідити концепт МЕНШОВАРТІСТЬ ми простежили номінативне поле цієї лексеми. Згідно з тлумачними словниками та словниками синонімів ми з'ясували, що до синонімічного ряду цього концепту входить одна лексема *неповноцінність*, а до синонімічного ряду – «неповноцінність» дві – *меншовартий, дешевий*.

Відображення знань про одну концептуальну область у іншій концептуальній області, розуміння й сприйняття одного явища у термінах іншого – невід'ємна характеристика метафори, при цьому концептуалізується не окремий ізольований об'єкт, а цілісна картина реального світу, яка використовується для репрезентації й осмислення об'ємного та багатоаспектного абстрактного явища, тому метафору почали вивчати як один із засобів формування мовної або концептуальної картини світу (В. М. Телія, Б. О. Серебренников, Ю. М. Караулов, О. С. Кубрякова, Н.Д. Арутюнова та ін.). Вивчення метафоричної

концептуальної системи, дозволило нам виявити деяку загальну систему бачення та розуміння людиною поняття «меншовартість».

На нашу думку, **метафоричне представлення** концепту МЕНШОВАРТІСТЬ полягає у тому, що економічний, фінансовий вислів перенесене на людські почуття. Система вартості ставиться на ряду з психологічними якостями. Присутнє зіставлення з кимось / чимось через форму вищого ступеня порівняння прикметника «мала» → «менша».

Простежуємо за словником, що *менший* [8, 673], дійсно, позначається як форма вищого ступеня порівняння, а «*вартість*» може трактуватися і як економічне поняття, і як психологічне [8, с. 294].

Зазначимо, що у понятті «меншовартість» ми виокремили 2 сфери: сфера-джерело та сфера-ціль. Це можна зрозуміти так, що подане поняття сформоване на економічній основі (вартість певного товару – це і є сфера-джерело), але переноситься і використовується у психології (оцінка певних якостей людини – сфера-ціль).

Отже, можемо зробити висновок, що **метафорична модель** концепту МЕНШОВАРТІСТЬ сформована на економічній основі: людина, як товар, вона має ціну та з чимось / кимось порівнюється. Система вартості ставиться на ряду з психологічними якостями та почуттями.

Інтенсивний розвиток когнітивної лінгвістики призвів до розуміння концептів як одиниць мислення. І.А. Стернин и Т.В. Бикова розрізняють три види концептів: уявлення, поняття та гештальти. У свою чергу, фрейми і сценарії є різновидами гештальтів [5, 56-58].

Численні роботи дослідників (Ch. Fillmore 1982; Т.А ван Дейк 1989; З.Г. Бурдіна 1994; О.І. Шейгал, С.А. Жаботинська 1997, 2001; І.В., М.Л. Макаров 2003; Л.Г. Озонова 2003; D. Tannen 1993, 2002, Ю.А. Полипіна 2002, 2003; В.І. Карасік – 2002, І.М. Шукало – 2008, Ю.Я. Годісь – 2014) вказують, що одним з ефективних прийомів вивчення принципів організації подання знань у мовній системі є звернення до поняття “фрейм”.

Основним інструментом дослідження фреймової семантики вважається **фреймовий аналіз**, що спрямований на виявлення та виділення фрейму або сукупності фреймів [2, 43]. Для побудови фреймової структури ми зробили спробу відмовитися від вузького розуміння фрейму як стереотипної ситуації, поведінкового сценарію, переосмислити і розширити це поняття. У нашому дослідженні приймається таке розуміння фрейму, при якому фрейм – це не стільки стереотипна ситуація, скільки «пучок» стійких асоціацій.

Таким чином, фрейм, який розуміється як стереотипна ситуація, може бути представлений набором асоціацій у вигляді типізованого асоціативного алгоритму.

У нашому дослідженні ми зробили спробу проаналізувати термін «меншовартість» і встановити наявність пучка стійких асоціацій. Для цього ми звернулися до **асоціативного експерименту** як методу дослідження мовної свідомості. Всього в експерименті взяли участь 23 інформанта віком від 18 до 35 років.

Для того щоб виявити, наскільки інформація, що стоїть за словом в індивідуальній свідомості, відрізняється від тієї, що представлена в словнику, ми зіставили дані асоціативного експерименту з даними словникової статті. Як джерело інформації про зміст лексеми «меншовартість» нами використаний електронний словник української мови *E-slovnuk* та словник синонімів Караванського.

Примітно, що матеріал асоціативного експерименту набагато ширше і різноманітніше змісту словникових статей. У низці випадків дані асоціативного експерименту не знаходять

свого відображення в словниковій статті і, навпаки, деякі словникові значення не представлені в матеріалі експерименту.

Цікавим є те, що деякі інформанти подавали асоціації, що зовсім не пов'язані зі словниковим визначенням терміну. Наприклад: селяни, вигода, збитки, порівняння.

Таким чином, ми представили **фреймову структуру** поняття «меншовартість» набором асоціацій у вигляді типізованого асоціативного алгоритму, тобто змодельовали фрейми нашого поняття, представивши ситуацію у вигляді пучка стійких асоціацій.

Слово-стимул	Дані словникової статті	Дані асоціативного експерименту	Дані асоціативного експерименту, які не співпадають зі значеннями, представленими в словниковій статті
Меншовартість	Менша цінність, значимість, важливість, вартість	Дешево, зниження цін, знецінення, знижка, мала кількість чогось, малозначимість, менша цінність, монети, сума, ціна	Акція, боягузливість, ваги, вигода, гноблення, гроші, дешево, другорядність, економія економічний показник, збитки, знижка, погана якість, порівняння, продукти, психологічний термін, розпродаж, селяни, сором'язливість
	перен. відчуття неповноцінності та уразливості	закомплексованість, комплекс, менша цінність, недосконалість, неповніцінність, низька самооцінка нерішучість, самозневага	

Отже, в нашій статті ми розглянули вербалізацію концепту МЕНШОВАРТІСТЬ у мовній свідомості українців, дослідили номінативне поле концепту «меншовартість», представили його фреймову структуру на основі проведеного нами асоціативного експерименту, а також описали метафоричну модель зазначеного концепту.

Список використаної літератури

1. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики* : Сб. науч. тр. / Под ред. И. А. Стернина. Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. С. 75-80.
2. Лебедева И. Л. Концепт социальный протест в языковой картине мира США: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Владивосток, 2005. 207 с.
3. Маслова В. А. Поняття когнітивної лінгвістики. URL: <http://veselchak.ru/artic/17/06/t-0307-12237.html>
4. Новодранова В. Ф. Процеси редукції в об'єктивації концептів. *Мова і дійсність*: зб. наук. тр. / Під ред. В. Д. Мазо. Москва, 2006. С. 389 - 392.
5. Попова З. Д., Стернин И. А. Язык и национальная картина мира. Воронеж : Изд-во «ИСТОКИ», 2002. 318 с.

6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006. 716 с.
7. Слишкін, Г. Г. Лігвокультурний концепт як системне утворення. *Вісник ВДУ, Серія «Лінгвістика і міжкультурна комунікація»*. 2004. № 1. С. 29 – 34
8. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970—1980. Т. 5. С. 356.
9. Степанов, Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Москва: Языки русской культуры», 1997. 824 с.